

RUS VA O'ZBEK TILIDA PREDLOGLARI

Sobiraliyeva Sarvinoz Eldorjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti rus filologiyasi fakulteti talabasi

Annotatsiya : Ushbu maqolada rus va o'zbek tillaridagi predloqlarni solishtirish masalalari muhokama qilinadi. Ba'zi bir jumalarning rus tilidagi tarjimasi ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: old ko'makchi, mustaqil, yordamchi, kelishik.

Predlog-bu gapning ko'makchi bo'lagi bo'lib, otlarni (shuningdek olmoshlarni) gap va iboradagi boshqa so'zlar bilan (yo'l bo'yidagi uy, ko'chani kesib o'tish, sinfda birinchi bo'lib) sintaktik jihatdan tobelik vositasida qo'llaniladi. Predloqlarning to'g'ri ma'nosi biror shaxsiy yoki predmet nomining kelishik shakli bilan bog'lanmagan holda paydo bo'lmaydi. Predloqlarni bilvosita obyektning aglyutinativ prefikslari deb hisoblash mumkin. Biroq, rus tilida predloglar, ko'p hollarda o'zining leksik individualligini yo'qotmagan va hali ham qobilyatdan butunlay mahrum bo'lgan oddiy hol prefikslariga aylanmagan shartli munosabatlarni bevosita ifodalaydi.¹

Rus tilida predloglar o'zgarimas funksiyali so'zlar bo'lib, iboralar va jumalalarda bir muhim so'zning boshqasiga (otlarni, sifatlar, sonlar va boshqa muhim so'zlar) tobeligini ifodalaydi. Predloqlarning vazifasi shundan iboratki, ular gap bo'laklari bo'lmasdan, gap bo'laklarining sintaktik aloqalari va vazifalarini aniqlab beradi. O'zbek tilida ular yo'q. So'z birikmalari va gaplar so'zlar o'rtasidagi bog'lanish, asosan, kelishik qo'shimchalari, ko'makchilar, mustaqil nomlar (tegishli kelishik shakllarida) ma'lum bir so'z tartibi yordamida (ba'zi hollarda) amalga oshiriladi. Masalan: Герои хлопковых полей вернулись из Москвы – Paxta dalalarining qahramonlari Moskvadan aytib kelishdi. Максим Горький родился в 1868 году- Maksim Gorkiy 1868 yilda tug'ilgan. Rus tilidagi predloqlarning qismlari odatda o'zbek tilidagi ko'makchilarga mos keladi. Predloqlardan farqli o'laroq, yordamchi ko'makchilar o'zlari ishora qilgan so'zlardan keyin qo'yiladi. Rus tilida predloglar otlardan oldin qo'yiladi va muayyan kelishiklar bilan birlashtiriladi, ya'ni har bir predlog ma'lum bir kelishikni talab qiladi. Misol uchun: birodar uchun, Moskvadan. O'zbek tilida yordamchilar boshlang'ich otlar bilan birlashtiriladi, ya'ni bosh kelishikda. Masalan: akam uchun (для брата), otam bilan (с отцом), urushga qarshi (против войны). Yordamchi vazifasini bajaruvchi so'zlar (keyin, burun, boshqa, ko'ra, qarshi kabi) bosh yoki jo'nalish kelishigi bilan birikishi mumkin: ishdan keyin (после работы), inqilobdan burun (до революции), sendan boshqa (кроме тебя), urushga qarshi (против войны). Hozirgi rus adabiy tilida predloqlarning morfologik tarkibiga ko'ra beshta guruh ajratiladi: 1) sodda predloglar, 2) ravishli predloglar, 3) otili predloglar, 4) fe'lli predloglar, 5) murakkab predloglar. Sodda predloglar guruhi ikki predlogning birikmasidan iborat bo'lib, birikkan predloqlarni hosil qiladi: tufayli (из-за), ostidan (из-под), orqali (по-за), ostida (по-под) va hokazo. Ularning o'zbek tilidagi ma'nosi yordamchi ko'makchi vazifasini bajaruvchi tegishli qo'shimchalar yoki otlar orqali yetkaziladi. Masalan: Из-за дождя экскурсия не состоялась – Yomg'ir yog'gani sababi ekskursiya bo'lmadi. Ravishli predloglar qaratqich kelishigi va jo'nalish kelishik birikmasiga qarab ikki guruhga bo'linadi. Yaqin, birga, ichkarida, yaqinida, atrofida, oldinda, aksincha, orqada, keyin, yuqorida, ustidagi qaratqich kelishikdagi sintaktik vazifasini aniqlab beradi. O'zbek tilida ularning ma'nolari bajarilgan sintaktik vazifasiga qarab, otning ma'lum bir kelishigi tarzida uzatiladi.²

¹ Azizov, A. A. Rus va o'zbek tillarining qiyosiy grammatikasi. Morfologiya. Toshkent. "Ukituvchi" 1983-239b

² P. A. Lekant. Zamonaviy rus tili. Moskva. 2003-549b

Masalan: Внутри дома – Uy ichida (mahalliy kelishik): Uy ichiga kirmoq – Uy ichiga kirmoq. Otlar predloglar guruhiga predlogli otlar kiradi ular o'z maqsadini yo'qotadi. Predlog vazifasini bajaruvchi otlar: sababli, aslida, ichida, davomida, maqsadida, haqida vaqti-vaqti bilan. O'zbek tilida ularning ma'nolari mos keluvchi yordamchi ko'makchlar va otlar (bosh kelishikdan tashqari) orqali yordamchi shaklida ifodalanadi. Masalan: Я хотел поговорить с вами насчёт квартиры- Men siz bilan kvartira haqida gaplashmoqchi edim. Fe'li predloglar soni kam. Bularga quyidagilar kiradi: sababli (jo'nalish kelishigi bilan birga), shu jumladan, istisno qiluvchi, keyin (tushum kelishigi bilan), boshlab,.. ga qadar (birgalik kelishigi bilan), qaramay (tushum kelishigi bilan). Bu guruhga ravishdoshlardan yasalgan predloglar kiradi. O'zbek tilida ularning ma'nolari mos keluvchi so'zlar bilan zarur bo'lgan kelishik shaklida ham, usiz holda ham yetqaziladi.

Masalan: Благодаря своим способностям он добился огромных успехов- O'z qobiliyati tufayli u katta muvaffaqiyatga erishdi. Murakkab ergash gaplar guruhiga a) predlog va otdan (bosh kelishikdan tashqari) tashkil topgan predloglar (qarab, - ga javoban, - dan farqi); b) ravish va predlogdan tashkil topgan predloglar (bilan birga, qadar, qat'iy nazar); v) ravishdosh va predlogdan tashkil topgan predloglar (asosida, aytmasa ham, - ga qaraganda). O'zbek tilida murakkab predloglarning ma'nosi sintaktik vazifasiga ko'ra turli leksik va grammatik vositalar yordamida yetkaziladi. Masalan: В зависимости от выполнения плана каждый рабочий получит премию – Planning bajarilishiga qarab har bir ishchi mukofot oladi. Rus tilida boshqariladigan otga qo'shni bo'lgan predloglar og'zaki prefikslarga mos keladi. Bu hodisa yo'naltirilgan harakat fe'llari bilan sodir bo'ladi. Old gaplarning bu mos kelishi mustahkamlanadi. Prefikslarning vazifasi bilan bog'liq ma'no (uyning orqasiga o'tmoq, qirg'oqqa suzimoq, xonaga kirmoq).-da,-ga, uchun,-dan, - gacha,- orqali predloglari boshqariladigan fe'lga qo'shiladi va old qo'shimcha bilan mos kelishi mumkin. O'zbek tilida old qo'shimchalar va prefiksli fe'l shakllari mavjud bo'lgani uchun ular ma'no jihatdan ekvivalent fe'llar bilan uzatiladi va boshqariladigan so'zlar mos keladigan kelishik qo'shimchasini olishi yoki keyingisi bilan birikishi mumkin. Masalan: Овчи мiltiqni yelkasiga tashladi-Охотник заклинил винтовку за спину, Notanish odam muvulishga burilib ketdi- Незнакомый человек зашёл за угол.

O'zbek tilida fe'llar o'zining lug'aviy ma'nosiga ega fe'l prefikslarining barcha ko'rinishlarini bera oladi. Agar rus tilidagi predloglar omonim old qo'shimchalar bilan qo'shib fe'l ma'nosini kuchaytirsan, o'zbek tilida fe'lining lug'aviy ma'nosi old qo'shimchali fe'llarning turlari va ularning mos keluvchi predloglar bilan birikmalarini to'liq ifodalaydi. Ko'pgina ruscha prefiksli fe'llar omonim prefiks bilan birlashtirilmasligi mumkin. Masalan: eshikdan uzoqlashmoq – eshik tomon harakatlanmoq. Rus tilida predloglar u yoki bu ism yoki nutqning boshqa qismlari bilan birgalikda sintaktik funksiyalarni aniqlab, jumladan fe'l bilan ifodalangan boshqaruvchi so'zga qo'shiladi. O'zbek tilida fe'llar boshqariladigan so'zlardan otning ergash gap bilan qo'shib kelishik shakliga ega bo'lishini talab qiladi. Masalan: uyu olib bormoq-доставить на дом, qalamni qo'ldan tushirmoq – выронить карандаш из рук, зайти в магазин за покупками- xarid uchun kirmoq. Shunday qilib, predloglar rus tilining o'ziga xos xususiyatlarini tashkil etadi, ularning ma'nosi va funksiyalari sintaktik rolni aniqlashdan tashqari otlar boshqariladigan fe'llar bilan bog'lanadi.

Adabiyotlar:

1. Azizov.A.A. Rus va o'zbek tillarining qiyosiy grammatikasi.Morfologiya.Toshkent. "Ukituvchi"1983-239b
2. P. A. Lekant. Zamonaviy rus tili.Moskva.2003-549b
3. V.V.Vinogradov. Rus tili.Moskva."Oliy maktab"1986-642p
4. O. Azizov.,A.Safayev,X.Jamolxonov, Uzbek va Ruslarning qiyosiy grammatikasi.